

YERLİ VE YABANCI KAYNAKLARIN IŞIĞINDA 16. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA TÜRK HALI DOKUMACILIĞI

Hülya TEZCAN*

ÖZ

Bu araştırmada Osmanlı halıcılığı, yerli ve yabancı kaynakların ışığında yorumlanmıştır. Özellikle Topkapı Sarayı Arşivinde muhafaza edilen ehl-i hîref defterleri, hükümler, hazine sayım defterleri, faydalanılan başlıca kaynaklar olmuştur. Ayrıca narh defterleri, gümrük tarife defterleri, yabancı seyyahlar ve çizimleri, yerli seyyahların görüp anlattıkları bu makalenin yazılmasında önemli dayanaklardır. Osmanlı sanayiini ve ekonomisini konu alan araştırmalar, uluslararası sergilere katılım ve sergi kataloglarından edinilen bilgiler bu araştırmanın başvuru kaynaklarıdır.

Bu kaynaklara dayanarak 16.yüzyılın başında Bergama ve Menemen'in, 16.yüzyılın ortasından sonra Uşak ve çevresinin önemli bir halı merkezi haline geldiği görülmüştür. 19.yüzyıla kadar Uşak ve çevresindeki halı dokumacılığı geleneksel özelliğini koruyarak devam etmiştir. Ancak Batılı taccirler bölgeye yerleşip, bölge halkına siparişler vererek ticarete başlamıştır. Daha sonra altı Levanten ailenin ortaklığıyla The Amalgamated Oriental Carpet Manufactures şirketi kurularak geniş bir ticaret ağı organize edilmiştir.¹ Bu organizasyonla bölge halılarına müdahale edilmiş; desen, renk ve

1 Elvan Özkavruk Adanır, "Batı Anadolu Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Yabancı Şirketler (1860 -1934) ve Türk Halıcılığına Etkisi", *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı*, ed. Aysen Soysaldı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt:1, 2020, s. 397- 425.

* Prof. Dr. – Nişantaşı Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü
e- posta: hulya.tezcan@nisantasi.edu.tr / ORCID: 0000-0002-5688-8729
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.32704/akmbaris.2023.182>
Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2021 / Makale Kabul Tarihi: 15.06.2023

ölçüleri değiştirilerek kimliğinin kaybolmasına yol açıldığı anlaşılmıştır.

Son olarak Sarayın dokumacılığı kalkındırmak için Hereke, Feshane fabrikalarının kurulması ve Hereke üretimi halılar ele alınmıştır. Hereke halı ustalarının daha sonra Kumkapı'da atölye açmaları ve Hereke üretimine benzer halılar dokuması, bunların yurt dışına satılması, hediye edilmek suretiyle gitmesiyle Batıda tanınmışlardır. G. Salting isimli bir koleksiyonerin bu halılardan oluşan koleksiyonunu bir müzeye bağışlamasıyla saray halıları grubu Batı'da Salting grubu adıyla tanınmıştır. Böylece Topkapı Sarayı halı gurubu, Hereke ve Kumkapı üretimi halıları Salting grubu ile bir arada değerlendirilmektedir. Bu halkaya Kumkapı halılarının son örneklerini toplayarak bir koleksiyon oluşturan Arkas grubu Kumkapı halılarını da dâhil olmuştur. Araştırmamızda bu konuya da değinilerek Türk halıcılığının ve koleksiyonculuğunun geldiği son durum ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Saray Halıları, Ehl-i Hîref Defterleri, Hazine Sayım Defterleri, Uşak, Hereke, Kumkapı, Salting.*

ABSTRACT

TURKISH CARPET WEAVING FROM THE 16TH CENTURY TO THE 20TH CENTURY IN THE CONTEXT OF DOMESTIC AND FOREIGN SOURCES.

In this research, Ottoman carpet making has been interpreted in the light of domestic and foreign sources. Particularly, the books of the people of hiref, the provisions, the treasury counting books preserved in the Topkapı Palace Archive have been the main sources used. In addition, narh registers, customs tariff books, foreign travelers and their drawings, and what local travelers saw and told, are important bases for the writing of this article. Researches on Ottoman industry and economy, participation in international exhibitions and information obtained from exhibition catalogs are the reference sources of this research.

Based on these sources, it was seen that Bergama and Menemen at the beginning of the 16th century, and after the middle of the 16th century, Uşak and its surroundings became an important carpet center. Until the 19th century, carpet weaving in and around Uşak continued, preserving its traditional feature. However, Western traders settled in the region and started trading by giving orders to the people of the region. Later, with the partnership of six Levanten families, The Amalgamated Oriental Carpet Manufactures a wide trade network was organized by establishing a company. With this organization, regional carpets were intervened; It was understood that the pattern, color and dimensions were changed and the identity was lost.

Finally, the establishment of Hereke and Feshane factories and Hereke carpets are discussed in order to develop the weaving of the Palace. Hereke carpet masters became known in the West by opening workshops in Kumkapı and weaving carpets similar to Hereke production, selling them abroad and going as gifts. The palace carpets group became known in the West as the Salting group, when a collector named G. Salting donated his collection of these carpets to a museum. Thus, the Topkapı Palace carpet group, Hereke and Kumkapı carpets are evaluated together with the Salting group. Arkas group Kumkapı carpets, which collect the latest examples of Kumkapı carpets and form a collection, are included in this ring. In our research, this issue is also mentioned and the latest situation of Turkish carpet making and collecting has been revealed.

Keywords Palace: *Carpets, Ehl-i Hiref Notebooks, Treasury Counting Notebooks, Uşak, Hereke, Kumkapı, Salting.*

Bilindiği gibi Türkler çok eski ve köklü bir halı geleneğine sahiptir. İlk defa Orta Asya'da Türk asıllı kavimlerin yaşadığı Altayların Pazırık Bölgesinde Rus Arkeolog Ivanovich Rudenko tarafından 1949 yılında ortaya çıkarılan M.Ö. 3. yüzyıla ait Pazırık halısı Türklere ait en eski halı olarak kabul edilir.² Halı geleneği 10. yüzyılda Orta Asya'dan Yakın Doğu'ya ve 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya taşınmıştır. Konya'yı başkent yaparak çevresinde yerleşen Türkler, Anadolu Selçuklu Devletini kurarak yerleşik düzene geçtiler. Başkent Konya'yı büyük camiler ve saraylarla donattılar. Bu büyük binaların içini örtecek büyük ve görkemli halılarla süslediler. 13. yüzyılın çok değerli örnekleri olan Konya Alâeddin Camii halıları Selçuklu halıcılığının en güzel örnekleridir. Onu takip eden 13. yüzyıl sonuna ait Beyşehir Eşrefoğlu Camiinde bulunan halı grubu, Anadolu halıcılığının ilk ürünleri arasında sayılır.

Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devlet yönetim yapısını ve mimarisini örnek alarak kendilerine uyarladılar, cami ve saraylarını süsledikleri halıları da örnek aldılar. Osmanlı halıcılığına geçmeden önce Anadolu Selçukluların bu birikimini göz önünde bulundurup buradan erken Osmanlı halılarına geçişi ve 16. yüzyılda Klâsik dönemin muhteşem örneklerinin nasıl yaratıldığını anlamak daha kolay olacaktır.

Osmanlı Sanatına genel olarak bakıldığında sanatın saraydan yönlendirildiği görülür. Hiç şüphesiz sarayın ehl-i hîref-i hassa denilen, saray atölyelerinde çalışan ve yevmiyelerini saraydan alan kendi sanatkârları vardır.³ Bunlardan özellikle hassa nakkaşları sarayın beğenisine uygun desenleri hazırlar, bu desenler bütün sanat dallarında kullanılırdı. İşte bu sebeptir ki; Osmanlı'nın Klâsik dönemi denilen 16. yüzyılda çini, ahşap, metal, taş, dokuma ve hatta saray halıları olarak tanınan bir grup halıda kullanılan desenlerin aynı olduğu görülür. II. Bayezid (1481 – 1512) döneminde sayıları on dokuza yükselen halı ustalarının dokudukları halıları padişaha takdim ettikleri ve karşılığında ödüllendirildikleri görülür. 16. yüzyıl boyunca bu sanatkârlar geldikleri şehirlerin isimleriyle kaydedilmiştir. Bosna'lı Ahmed, Mora'lı Kasım, Niğbolu'lu İlyas, Kosova'lı Hızır, Eflâk'lı Nasuh, gibi. Bunlar arasında Hıristiyan olan ve yabancı ülkelerden gelenler de dikkati çeker. Macar Keyvan, Frenk Osman, Gürcü Mustafa ve Rus gibi. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) kısa saltanat süresinde doğuya yaptığı İran seferi (Çaldıran 1514) ve Mısır seferi (Rıdaniye 1517), Osmanlılara Tebriz ve Mısır'ı kazandırmıştır. Bu yeni kazanımlarla İran ve Mısır sanatının da Osmanlı sanatına önemli katkıları olmuştur.

Sultan III. Murad (1574 – 1595), Mısır Beylerbeyine yazdığı H.993 /M.1585 tarihli bir hükümde isimlerini saydığı on üstat kalıçe (halı) ustasını ve padişah huzurları için dokunacak kalıçelere gerekli otuz kantar ipliğin de birlikte gönderilmesini istemiştir.⁴ Bu ustaların adının ehl-i hîref arasında geçmesi, o sırada yapılacak iş için geçici olarak çağırıldıkları şeklinde yorumlanır.

Sultan I. Ahmed zamanında (1603 – 1617), cemaat-i kalıçe bafan'ın ismi cemaat-i sorgucuyan-ı hassa olarak değişmiştir.⁵ Bu değişikliğin sebebi; saray dışında da çok kaliteli halıların temininin mümkün olması şeklinde yorumlanır. Nitekim Saray, dışardaki tezgâhlara sipariş verirken bunu mutlaka bir program dâhilinde yapmıştır. Önce siparişi verdiği şehrin kadısına hüküm yazılmış ve bu siparişi takip etmekle görevlendirmiştir. Daha sonra ustalara verilmek üzere numune defteri gönderilmiş, numunedeki desene mutlaka uyulması istenmiş, çok özenli çalışılarak acele bitirilmesi tembih edilmiştir. Bu işleyiş, Süleymaniye Camiinde yerlere döşenecek halıların sipariş belgesinden anlaşılmaktadır. Hüküm; halıla-

2 Bkz. Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, Ankara 1972, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.

3 F. Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i hîref Teşkilâtı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Haz. Zeki Sönmez, İstanbul 1988, s.73-74.

4 Refik, A. 1988, *Onuncu Asrı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495 – 1591)*, İstanbul, s.133, Belge No.54.

5 Çetintürk, B. 1963, "İstanbul'da 16. asrın sonuna kadar Hassa Halı Sanatkârları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul, s.715 – 731.

rın dokunduğu yer olan Uşak'ın batısındaki Güre şehrinin kadısına 1552 /1553 tarihinde yazılmıştır.⁶ Kaynakta hükmün Küre kadısına yazıldığı belirtiliyor. Küre Kastamonu'nun kazası olup, o tarihlerde halıcılıkta adı geçen bir merkez değildir. Kanaatimiz Uşak'ın batısındaki Güre ilçesi olduğudur.

Bu sıralarda Batıda da goblen tekniğinde duvar halıları revaçtaydı. Üretilen goblenleri dış pazarda satmak düşüncesiyle zengin Osmanlı ülkesine temsilciler gönderiliyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Belçikalı bir ressam olan Pieter Coecke van Aelst (1502 – 1550), Bürüksel Goblen dokumacıları temsilcisi olarak 1533 yılında İstanbul'a gelmiştir. Niyeti ülkemizdeki halı tekniğini öğrenmek, Belçika'ya halı işçisi götürmek ve saraya goblen satmaktır. Ancak bu işte başarılı olamamıştır. Rivayete göre goblenler üzerindeki iri insan ve hayvan figürleri nedeniyle bu teklif sultan tarafından reddedilmiştir.⁷

Erken Osmanlı Döneminde Uşak ve Çevresi

Erken Osmanlı döneminden itibaren Uşak ve çevresi önemli bir halı merkezidir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk boyları en iyi bildikleri halı dokumacılığını devam ettirdiler. Bunlardan biri de Uşak'ta yerleşen ve halı üreten Kaçar'lardı.⁸ Yerli kaynakların yanı sıra yabancı kaynaklar da 16. yüzyılın başında Anadolu'nun özellikle Uşak halılarının önemli bir ticaret metaı olduğunu gösteriyor. Uşak ve çevresinin halıları başlangıçtan beri Smyrna/İzmir limanından ihraç ediliyordu.⁹ Batılı tacirler bu halıları ihraç ettikleri limanın eski adıyla Smyrna halıları gibi yanlış bir şekilde tanıtmışlardır.¹⁰

15-17. yüzyıllar arasında Akdeniz çevresinden İspanya'ya ihraç edilen halıların envanteri yayınlanmıştır.¹¹ Türk, Kahire, Akdeniz, Kuzey Afrika, İtalya başlıkları altında toplanan halılardan kırk adetle en büyük grubu Türk halıları teşkil eder. Bunlardan 1509 – 1560 tarihleri arasındaki ilk on halının bordürlerinin Arap harfli ve düğümlü olduğu belirtilmiştir ki; bordürlerde halâ Selçuklu geleneğinin devam ettiğini gösterir. Ayrıca burada madalyonlu ve yıldızlı Uşak halılarının tarifıyla bir küçük masa halısının kaydı vardır. Masa halısı özellikle Batı için ve sipariş alınarak yapılmıştır. Son derece ilgi çekici olan bu grubun örneklerinden biri “Bir küçük Türk halısı, masa üstünde kullanmak için, dört eşit parçalı, ikisi kırmızı, ikisi sarı” açıklamasıyla kaydedilmiştir.¹²

Böyle masa halılarından bir adet, Londra, Victoria & Albert Museum'da bulunmaktadır.¹³ Kare şeklinde masanın üstünü örten, üst kısmı iç içe daireler halinde desenlenmiş, halkalar arası bulut motifleriyle doldurulmuş, sarkan etek parçaları ise ince, uzun lâlelerle bezenmiş olan bu eser masa halıları grubunun en güzel örneklerinden biridir (Fotoğraf 1).

6 BOA, K. Kepeci Tasnifi, No.63, s.48'deki bilgi için Bkz. Barkan Ö.L.1979, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550 – 1557)*, II, Ankara, s.194, No.497. Buna karşın daha sonraki bir araştırmada halıların dokunduğu yerin Güre değil, Torbalı ilçesi olabileceği ileri sürülmüştür. Bkz. Cantay, T. 1989, *Süleymaniye Camii ve bağlı yapılar*, İstanbul, s.37 – 38.

7 Eyice, S. 2004, “XVI. Yüzyılda İstanbul'a gelen Yabancılar ve Yabancı Üç Ressamın Resimleri”, *16. yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı, 11 – 12 Nisan 2001 Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, s.15 – 39, (Sanat Tarihi Derneği Yayınları:7)

8 Quataert, D. 1993, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, 1993 Cambridge University Press, Çev. Güney, T. 1999, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul, s.241.

9 *Poloyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608 – 1619)*, Çev. Andreasyan, H.D. 1964, İstanbul, s. 170.

10 Yetkin, Ş. 1981, *Historical Turkish Carpets*, İstanbul, s.98 – 99.

11 Pinner, R, 1986, “Non-Spanish Carpets from the Mediterranean Countries in Spanish Documents of the 15th. To 17th. century”, *Oriental Carpet and Textile Studies II, 4th. International Conference on Oriental Carpets, London 1983, Preceeding, London*, s.151- 163.

12 Pinner, a.g.e, s.155, T16.

13 Londra, Victoria & Albert Museum, Env. No.151.1883.

Fotoğraf 1: Masa halısı, Victoria and Albert Museum, Env. No. 151-1883 <https://collections.vam.ac.uk/item/O67146/table-carpet-table-carpet-unknown/?carousel-image=2006AT3276>

Masa halılarından bir diğere; İngiltere’de Hardwick Hall’de bulunan 1601 tarihli büyük bir evin envanter kaydında rastlanmıştır. Eser; “galeride üzeri kakmalı, iki kare şeklinde masa üzerinde, kenarları karanfil desenli ve beyaz bordürlü, güzel iki Türk halısı” olarak kayıtlıdır.¹⁴

Masa halıları grubunda görülen desenlerden biri de beyaz zemin üzerine kuş desenli veya “karga nakışlı” olmaktadır. Macar kaynakları 1621 yılında Macar elçisi için İstanbul’dan bazı halıların satın alındığını bildirmektedir. Halıların kaydından beyaz zemin üzerine üç benek desenli bir halıyla, kuş desenli üç masa halısı alındığı anlaşılmaktadır¹⁵ (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Uşak Halısı, Karga Nakışlı, 16. yüzyıl, Victoria and Albert Museum, Env. No. 457-1884, <https://collections.vam.ac.uk/item/O100815/carpet/?carousel-image=2011FB0968>

14 C.E.C.Tattersall, C.E.C., 1934, *History of the British Carpets*, London, s.40’tan nakleden: Yıldız, N. 1987, *İngiliz-Osmanlı Sanat Eseri Alışverişi (1583 – 1914)*, İstanbul, İst. Üni. Sos. Bil.Ens. Ed. Fak. Ark. ve Sanat Tarihi Bölümü (Basılmamış Doktora tezi), s.198, not.49

15 Batari, F. 1986, “White Ground Anatolian Carpets in the Budapest Museum of Applied Arts”, *Oriental Carpets and Textile Studies II, 4th. International Conference on Oriental Carpets London 1983*, Preceeding London, pp.195 – 203, pp. 195 – 199.

Türk halı merkezleri ve desenleri hakkında 1640 tarihli Narh defteri de önemli bilgiler içermektedir.¹⁶ Örneğin; “Germiyan Kulasının Mısır nakışlı seccadesi” ve “Menteşe’nin manendi Acem seccadesi” kayıtlarından Mısır ve İran seccade desenlerinin taklit edildiği anlaşılıyor. Ayrıca Kula’nın “direkli”, Selendi’nin “peleng nakışlı” (üç benek ve bulut motifi), seccadeleri ile Uşak’ın “kırmızı üzerine ortası sofralu kaliçesi” (madalyonlu veya yıldızlı Uşak), Selendi’nin “beyaz üzerine karga nakışlı hamam kaliçesi” gibi açıklamalar, bizi Batı Anadolu halıcılığı ve desenleri konusunda aydınlatıyor (Fotoğraf 3-4). Bu kaynakta adı geçmeyen ancak bugün dünya müzelerinde örnekleri bulunan “akrep” motifli Selendi halıları da mevcuttur.¹⁷

Fotoğraf 3: Uşak Halısı, Madalyonlu, Victoria & Albert Museum, Env. No. T.71-1914

Fotoğraf 4: Uşak Halısı, Yıldız Madalyonlu, NY Metropolitan Museum of Art, Env. No. 22.100.110 <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447568>

17. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Uşak’tan bahsederken “...sanayiinin meşhuru Uşşak halısı ancak Acem İsfahan’ında ve Mısır şehrinde işlenir, amma kaliçeleri yedi iklime dağılmış divanhane ve cami halıları işler ki; nakışı bukalemuna ibret numune halılar olur” demektedir¹⁸. Genellikle temel renkleri; zeminde kullanılan koyu kırmızı ile desende kullanılan koyu mavi renk, Uşak halılarının karakteristiğidir. Evliya Çelebi Afyon’dan sonra uğradığı Boyalı’yı anlatırken; “toprağında bir çeşit kırmızı kök hâsıl olur. Uşşak kaliçelerinin boyası bundandır, onun için Boyalı derler” demektedir.¹⁹

16 Kütükoğlu, M.S., 1983, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh defteri*, İstanbul, s.177-179.

17 Uğurlu, S. S., 2021, “Beyaz Zeminli Uşak Halılarından Bilinmeyen Bir Grup: Akrep Motifli Selendi Halıları”, *Turkish Studies*, 16 (4), s.1311 – 1333.

18 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (17.yy)*, Çev. Danışman, Z, 1935, C.IX (Anadolu, Suriye, Hicaz 1671 – 1672), İstanbul, s.39.

19 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, a.g.e.*, s.36.

Uşak halılarının şöhreti 16. yüzyılın sonlarında bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Avrupalı aristokrat aileler ve kiliseler, Uşak'a üzerlerinde kendi armaları bulunan halı siparişleri veriyordu (Fotoğraf 5). Bunlardan biri bugün Stockholm'de özel bir koleksiyonda bulunur. 1614 – 1633 yılları arasında Lemberg Baş Piskoposu olan Jan Andrej Prochnicki armasına sahiptir. Arma beyaz zemin üzerine kuş desenli bir halının ortasında yer alır.²⁰ Ancak bu halıların siparişi pahalıya mal olduğundan Batılılar tarafından taklit edilmiştir. 1585 tarihini taşıyan, yıldızlı Uşak deseninde, orijinal olup olmadığı tartışmalı bir halı vardır.²¹ İşçiliği ve malzemesi açısından başarılı bulduğumuz bu halı kanaatimizce orijinaldir. Batılılar, Türk halılarını taklit etmekte başarılı olamamışlar, ortaya çıkan örnekler; kaba, zevksiz ve ölçüleri oranlısız olmuştur. Bugün Victoria & Albert Museum'da böyle Türk halı desenlerinin taklit edildiği armalı, biri 11 Mayıs 1603, diğeri 1672 tarihli iki halı başarısız taklitlere örnektir.²²

Fotoğraf 5: Avrupa Armalı Halı örneği, NY Metropolitan Museum of Art, Env. No.62.231 <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451698>

Ayrıca daha 1568'de Şark halılarını taklit etmek üzere Fransa'da "Tappissiers Sarsnois" adlı bir şirket kurulmuştur. Bu şirketin ürettiği halılar Savonnerie olarak tanınmış ve 17. yüzyıldan başlayarak çok yayılmıştı.²³

Sarayın halıyla olan ilgisini belirleyen belgelerin en önemlileri hiç kuşkusuz zaman zaman yapılan ve hazine müfredatını gösteren Hazine Defterleridir. Bunlar tarih sırasına göre ele alındığında önemli ipuçları vermektedir. H.10 Şaban 910/M. 10 Eylül 1505 tarihli Enderun Hazinesi Defteri çok önemli bilgiler içermektedir. Bunlardan en önemlisi Menemen halılarından bahsedilmesidir. Saray hazinesinde; 8 kıt'a Menemeni kaliçe, 15 kıt'a Menemen seccadesi, 16. yüzyılın çok başında hazineye girdiğine göre bu halıların daha 15. yüzyıldan itibaren ve üstün vasıflı olarak dokunmuş olması gerekir. Buna göre Menemen erken Osmanlı döneminde üstünde durulması gereken önemli bir halıcılık merkezi olarak karşımıza çıkıyor. Bu defterde ayrıca "üç ibrişim kaliçe" kaydı vardır. Bu kayıt, kaynağı belli edilmeyen ipek halıların çok erken dönemlerden itibaren saraya girdiğini gösterir. Bir diğer önemli kayıt da "69

20 Yetkin, Ş., *a.g.m.*, s.93, Res.55.

21 Sweetman, J. 1988, *The Oriental Obsession Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture 1500 – 1920*, Cambridge Uni., s.12-16, Res.2.

22 Londra, Victoria & Albert Museum, Env. No. 790-1904 ve T. 132-1924.

23 Arseven, H. 1985, "Feshane Halıları", *Türkiyemiz* 47(Ekim), s.16-25.

kıt'a yeni nakış kalıçe"nin bulunmasıdır.²⁴ Bunlar belki desenleri saray nakkaşları tarafından hazırlanıp dokutulan bir halı grubudur. Biraz daha ileri giderek belki de saray halıları grubunun ilk örnekleri olduğu ileri sürülebilir.

Enderun Hazinesi defterlerinden bir diğeri Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrine tarihlenmektedir.²⁵ Önemli bilgiler içeren defterdeki halıların çoğunluğunu Acem halıları oluşturur. II. Bayezit (1481-1512) döneminde yazılan ve sekiz Osmanlı padişahının devrini anlatan Farsça yazılmış ünlü Heşt Bihişt kitabındaki halıyla ipek ve telle işlemeli İran halıları ve nakışlı Acem kilimleri bunlar arasında geçmektedir. Araştırmanın konusu itibariyle bizi esas ilgilendiren "65 kıt'a Kaliçe-i rumi ba nakş" ifadesiyle, Anadolu halılarının saraya girecek düzeyde bulunmasıdır. Gene "2 kıt'a kaliçe-i Menemen" ile "kaliçe-i otak ba nakş Menemen" ve "seccade-i Menemen yek dem" kayıtlarıyla ifade edilen Menemen halılarıdır. Bu merkezde çok büyük çadır halılarından, çok kısa (yek dem) seccadelere kadar halının her türünde üretim yapıldığını açıklıyor.

17. yüzyıla tarihlenen bir müfredat defterinde²⁶ "5 yeni saçaklı, 2 köhne saçaklı Menemen halısı", "2 büyük Menemen halısı", "5 küçük Menemen seccadesi" kaydı vardır ki; Menemen'in 17. yüzyılda da üretimine devam ettiğini gösterir.

Avrupalı ressamardan Hans Holbein tablolarında resmedilen ve III. ve IV. grup Holbein halılarının Bergama olarak gösterilen örnekleri acaba bu erken Menemen halıları olabilir mi? Çünkü 15.- 16. yüzyıllarda Uşak kadar önemli bir halı merkezi olarak görünen Bergama'nın Hazine kayıtlarında adı hiç geçmemektedir (Fotoğraf 6-7).

Fotoğraf 6: Bergama Halısı (III. Tip Holbein halısı), Hans Holbein'in "The Ambassadors" isimli tablosu, The National Gallery

24 TSMA. D.10026 No.lu belgenin yayınlandığı yer için Bkz. *TSM. Arşiv Kılavuzu, 1940*, II. Fasikül, İstanbul, Belge No. XXI, Belgeden özet bilgi için Bkz. Öz, T. 1946, *Türk Kumaş ve Kadifeleri I*. İstanbul, s.13.

25 TSMA. D.3/2 (16.yy. başı)

26 TSMA. D.9823 (17.yy.)

Fotoğraf 7: Bergama Halısı, Holbein'in resmettiği halıların benzeri, V&A Museum, Env. No. T.31-1956

Belgeler, saraydan Uşak'a siparişlerin devam ettiğini göstermektedir. Sultan III. Ahmed'in (1703 – 1730), H.1139/ M.1726 tarihinde Uşak kadısına yazdığı hükümde; Topkapı Sarayındaki Hırka-i Şerife Odası ve etrafında kullanılmak üzere dokunması ferman olan kaliçelerin bir gün evvel tamamlanıp, gönderilmesi istenmektedir. Bunlar bitmeden Mısır ve tüccar için halı dokunmaması, sanatında usta olanların özenle işlemesi tembih olunmaktadır.²⁷

Benzer istekte bulunan bir başka belge de H.1177/M.1733 tarihi olup, Sultan I. Mahmud (1730 – 1754) devrine aittir. Sultan yenilettiği Lâleli Camii için Uşak'a halı dokutmaktadır. Belgede; “her birinin uzunluğu ve genişliği tarafımızdan gönderilen ölçüye ve kıymetleri Evkaf-ı hümayunumdan verilmek üzere mihrapsız, âlâ ve desenli halıların acele imal ettirip, gelecek ramazandan önce tarafıma gönderin...” denmektedir.²⁸ Bu belgeden kısa bir süre sonra aynı isteklerin tekrarlandığı bir yazı daha gönderilmiştir. Belgede; “(halıların) âlâ ve bol nakışlı dokunmaları... tamam olunca keçelere sarılıp, iyice korunmuş bir şekilde davarlara yüklenerek acilen ulaştırılması” istenmektedir.²⁹

18. yüzyıla ait bir müfredat defterinde³⁰gene sarayda Uşak halılarının kaydına rastlanmaktadır. Bu defter Topkapı Sarayının sahildeki Yalı Köşküne döşenecek eşyaları gösterir. Burada 11 adet Uşak halısı ile biri seccade olmak üzere 4 adet ibrişim (ipek) halının kaydı vardır.

Yukardaki örnekte görüldüğü gibi Osmanlı sultanları zaman zaman büyük camilerin bakımını yaptırır ve halılarını yenilerdi. Sultan III. Selim de (1789 – 1808) saltanatı döneminde İstanbul'dan Uşak kadısına Ayasofya camii için 3831 arşın halı dokunması istenmiştir. Uşaklı Acemoğlu Hacı Mustafa ağa eliyle bu halılar dokutulmuş ve Ayasofya Camii müze olana kadar bu halılar camide serili kalmıştır.³¹

Uşak halıları 19. yüzyılda da saraydaki yerini muhafaza etmiştir. Pertevniyal Valide Sultan'ın İs-

27 Refik, A., 1988, *On ikinci Asr-ı hicri'de Osmanlı hayatı (1689 -1785)*, İstanbul, s. 88, Belge No.119.

28 Refik, a.g.e., s. 201, Belge No.244.

29 Refik, a.g.e., s. 201, Belge No.245.

30 TSMA. D.7681 (18.yüzyıl)

31 Atalay, B. 1967, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara, s.43 (Türkiye İş Bankası Yayını)

tanbul Aksaray’da yaptırdığı camiin son cemaat yeri ve mahfillerinin döşenmesinde “hazine-i hassada bulunan Uşak ve Gördes halılarının âlâsından” kullanılması için Valide Sultan Kethüdası Ferid imzalı bir arz tezkiresi bunu göstermektedir.³²

Ankara Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan iki belge, sultanların Haremeyn-i Şerifeyn’e Uşak’tan halı siparişiyle ilgilidir. Belgelerden biri 1830 tarihli olup; Mescid-i Nebevinin plânı, diğeri; 1871 tarihli tafsilâtlı bir hükümdür. Plânda halılar zemine yerleştirilmiş ve bir taslak hazırlanmıştır. Bu taslağa göre 124 halı gerekmiştir. Diğesinde ise daha önce Gördes’ten gönderildiği gibi gene halı ısmarlanacağı bildirilmiş, Uşak’tan iki usta çağırılmış, yeşil, güvez ve lâcivert renklerde numuneler dokunması istenmiş, hangisi beğenilirse ondan ısmarlanacağı bildirilmiştir. Ayrıca örneklerin mihraplı ve düz olmak üzere iki tipte istendiği ifade edilmiştir.³³

Uşak Halılarının Son Dönemi

Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyıldan itibaren Batıyla halı ticareti yaptığından bahsedilmiştir. Bu ticaret 18. yüzyılda İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya ile artarak sürmüştür. 1838 tarihinde İngiltere ile yapılan Gümrük tarifeleri, 1850, 1862 yıllarında yenilenecek devam etmiştir. Daha sonra Fransızlara da gümrüklerde aynı kolaylıklar sağlanmıştır. İngiliz tacirler Batı Anadolu’da Uşak ve çevresindeki yerleşimlerde yerli halkla iletişime geçmiş, halı siparişleri vererek ticaret yapmışlardır. Bu durum hem üreticiyi hem devleti memnun ediyordu bu sebeple de Osmanlı yönetimi halı üretimini teşvik ediyordu. 1880, 1890 ve 1900 yılları civarında Uşak ve çevresinde halı üretiminin zirve yaptığı görülür.³⁴ Bu ticarettten zenginleşen Levanten ailelere ait şirketlerden altısı 1908 yılında sermayelerini birleştirerek 400.000 Sterlin ile The Amalgamated Oriental Carpet Manufactures (Şark Halı İmalâtçıları Şirketini) kurdular. Daha sonra da sermayelerini 1.000.000 Sterlin’e yükselterek halı üretiminin bütün safhalarına hâkim olmuş, ortaklığın dışında kalan Batılı devletler ise piyasadan çekilmiştir.³⁵

Bu şirketin Batı Anadolu halı ticaretine hakîm olmasıyla Uşak ve çevresinin ürettiği halılar adeta baştan yaratılmıştır (Fotoğraf 8-9). Halıların desenleri değişmiş, doğal boyalar yerine alizarin ve anilin boyalar kullanılmış, halının ölçüleri değişmiştir. İşlerin çok sıkı ve yoğun olması sebebiyle dokumacılar yün ve yapağının yıkamasını ve taramasını yeterli düzeyde yapamamışlar, iplik eğirmede de başarılı olamamışlardır. Dokumacıların iplik eğirmedeki başarısızlığını, Atalay, “çözgü ve atkı ipliklerini eğirirken ipliklerin üstünde tespilh taneleri gibi yumrular oluşuyordu” şeklinde ifade eder.³⁶ Bu durumu gören Batılı işverende halı dokuttukları yerlerde büküm yapacak makineler getirme fikri uyandı. Biri Bandırma’da ikisi İzmir’de olmak üzere üç iplik fabrikası açıldı.³⁷

32 TSMA. D.8202, H.1289/M.1872 tarihli.

33 *Vakıflar genel Müdürlüğü Merkez Arşiv Ahkâm Defteri*, No.964, yp. 444-445.

34 Quataert, D. 1999, *a.g.e.*, s.247, not.7.

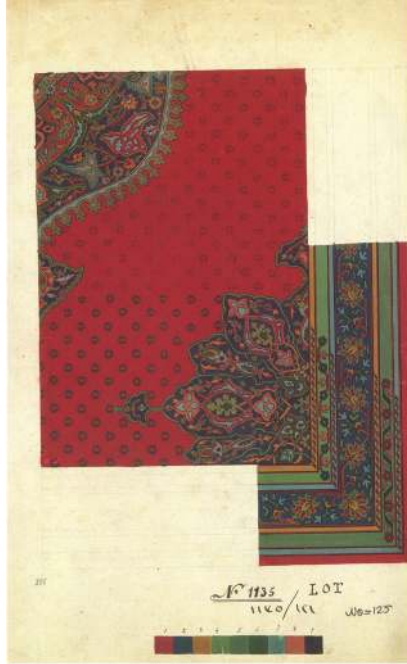
35 Sönmez, Z. 1984, “Batı Anadolu Türk halıcılığının 19. yüzyıldaki durumu üzerine”, *Tarih Dünyası Araştırmaları*, 32, İstanbul, s.103.

36 Atalay, B., *a.g.e.*, s.46.

37 Sönmez, Z., *a.g.e.*, s.104.

Fotoğraf 8: “Isparta Fabrikasının Tarihi Koleksiyonundan, 19. yüzyıl yapımı bir Uşak halısı modeli”, alt yazısıyla verilmiştir, Ö. Küçükerman, 1990, s.44.

Fotoğraf 9: Isparta Fabrikasının Tarihi Koleksiyonundan, 19. yüzyıl yapımı bir Uşak halısı modeli”, alt yazısıyla verilmiştir, Ö. Küçükerman, 1990, s.38.

Gelen makinalarla düzgün bükümlü iplik elde ediliyordu ancak bu defa da bu işi yapan işçiler işsiz kalmıştı. İşçiler, işlerini elinden alan fabrikalara saldırdılar, makinaları kırdılar, büyük arbede yaşandı, bu durum Meşrutiyetin ilânına kadar sürdü.

Son dönemde Uşak ve çevresinde dokunan halılarda en büyük fark desenlerde göze çarpıyordu. Dokumacı kadınlar halıları artık bildikleri, kendileriyle özdeşlendikleri geleneksel desenlerle değil, siparişi verenlerin zevkine göre hazırlanmış desen ve renklerle dokuyorlardı. Bu dönemde Uşak ve çevresinde üç tip halı tespit edilmişti. Birinci tip; Barhana denen tipti, renk ve desenler hiç değişmeden devam ediyordu. Dokuması gevşek, havı yüksekti, 1967’de yapılan tespitte bu tipin de çok bozulduğu, ifade edilmiştir. İkinci tip; Yaprak Uşak denilen halılardı. Isparta Halı Fabrikası Arşivinde bulunan desen

kartonlarında Uşak halılarının desenleri görülmektedir.³⁸ Üçüncü tip; Elvan denilen çok renkli halılar sipariş üzerine yapılırdı.

Son dönemde Uşak halılarının tezgâhları da Batılıların istediği büyüklüğe göre hazırlanmıştı. Aslında klâsik Uşak halıları dar, uzun dikdörtgen şeklindeydi. Batılı tacirler kareye yakın boyutlarda, büyük (6-8 m), orta (4-5 m) ve küçük (3 m) olmak üzere üç boy üzerinden sipariş veriyorlardı.

Topkapı Sarayındaki Saray Seccadeleri: Hereke / Kumkapı / Salting / Arkas Grubu

Bugün Milli Saraylara bağlanmış olan Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan 37 adet seccade, Osmanlı saray seccadeleri grubunda olup; Anadolu halı seccadelerinden farklıdır (Fotoğraf 10). Bunların yanı sıra ortası madalyonlu köşelerde çeyrek madalyonun yer aldığı taban halıları da desenleri itibarıyla saray halıları grubuna dâhil edilirler. Bu halılarda ortadaki madalyonun dışında kalan zemin kıvrık hançeri yapraklar, aralarında natüralist çiçeklerle doldurulmuştur. Bu desen İran kökenli, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i fethinden (1514) sonra beraberinde getirdiği nakkaş Şah Kulu'nun geliştirdiği "saz" üslubudur ki; çini, taş, maden, dokuma gibi sanat kollarında uygulanmıştır. Saray seccadeleri grubuna döndüğümüzde bu seccadeler, İran, Memluk, Uşak seccadelerinin desen özelliklerini gösterir. Menşeleri ve tarihlenmesi hakkında halâ kesin bir karara varılamayan ve son olarak 19. yüzyıl Hereke mamulâtı olarak kabul edilen bu halılar³⁹, daha sonra yapılan boya analizleri⁴⁰, bazılarının mihrap konturlarında kullanılan metal tel analizleri⁴¹ ile bazıları 16. yüzyıl İran, bazıları Osmanlılar tarafından 19. yüzyılda kopya olduğu ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 10: Topkapı Sarayı Halı Seccadesi, TSM, Env. No. 13/2042

- 38 Küçükerman, Ö. 1990, *Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık geleneği içinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası*, İstanbul, s.34-46 arasında 11 adet (6-17 arası) Uşak halısı desen kartonu, "Isparta Fabrikasının Tarihi Koleksiyonundan, 19.yüzyıl yapımı bir Uşak halısı modeli", alt yazısıyla verilmiştir.
- 39 Rogers J.M.- Tezcan, H. 1988, *The Topkapı Sarayı Museum Carpets*, Boston, s.40 ve s.130 – 138; Aslanapa, O., 1988, *One Thousand Years of Turkish Carpets*, İstanbul (Eren Yayıncılık), s.193 – 206.
- 40 Enez, N. 1988, *Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Halı- Seccade Grubunun Boyarmadde Analizleri Temel alınarak Dokundukları Yer ve Dönemin Saptanması*, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- 41 Eiland III, M.L. 1999, "Analysis of metal threads: New light on the Salting problem", *The Salting Carpets*, California, s.25-30.

Yurt dışında müze ve özel koleksiyonlarda da bulunan bu grup seccade ve halılar, ait oldukları koleksiyonun adıyla tanınırlar. Örneğin; Salting olarak tanınan en büyük grup, Londra’da Victoria and Albert Müzesinde bulunur ve adını koleksiyonunu bağışlayan George Salting’den (1835 – 1909) alır. Prens Alexis Borrisvitch Labanov, bu gruba dahil halısını 1878 yılında İstanbul’da Rus büyük elçisi olarak bulunduğu sırada almıştır.⁴² Bu halıları araştırmacılar zaman zaman yayınlamışlar fakat hiçbiri bu halıların kökenini konusunda tam tatminkâr olmamıştır. Son olarak sekizincisi Philadelphia’da yapılan ICOC (International Conference on Oriental Carpets) da sunulan bildirimler kongrenin bildirimler kitabına ek olarak ayrıca basılmıştır.⁴³ Bu konuyu çalışmasını önerdiğimiz Dr. Tuba Kurtuluş da kapsamlı bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır.⁴⁴

Topkapı Sarayındaki saray seccadelerini tanıtırken saray mefruşatı için üretim yapan Hereke halılarından da bahsetmek gerekiyor. Saray seccadeleri arasında Hereke’de dokunmuş olanlar da vardır. Hereke’nin halı bölümü 1891’de açılmıştır. Saraydakilerden örnek gönderilerek bu numuneye göre seccade dokunması istenmiştir. Nitekim Sultan VI. Mehmet Vahdettin’in Dolmabahçe Sarayından Topkapı Sarayına geri gönderdiği bazı eserler arasında Hereke’den iade edilen on dört seccadenin kaydı vardır.⁴⁵ Daha sonra bu desen çok tutmuş, adeta Hereke’nin sembolü olmuştur. Bir başka gerçek de bugün halâ revaçta olan bu desenin, esnaf arasında “Topkapı” ve “Sultan başı” olarak tanınmasıdır. Kısa bir süre Yıldız Sarayında Mabeynci olarak görev yapan tanınmış yazarlarımızdan Halt Ziya Uşaklıgil de saray anılarını anlattığı kitabında; Sultan Abdülhamid’in, Bulgar Kralının kendisini ziyareti sırasında Krala bir bohça içinde hediye edilen Hereke halısından övgüyle söz eder.⁴⁶

17. yüzyıl kayıtları arasında sarayın halı üretimini ve desenlerini denetleyen önemli bir belgeye rastlanır. H.1019/M.1610 tarihinde dindarlığı ile tanınan Sultan I. Ahmed’in Kütahya sancağındaki kadılara gönderdiği hüküm⁴⁷ ilgi çekicidir. Hükümde özetle;” Kazanıza bağlı halı ve seccade işleyen rençber taifesi seccadelere mihrap ve Kâ’be-i mükerreme ve bazı yazı işliyor, bunları alan tüccarlar kefereye satıyorlar... Beytî şerif ve yazı desenlerinin kefereye satışının caiz olmadığından şer’an men’i lâzımdır. Bu hususta verilen fetvay-ı şerifeye uyulmasını sağlayın... eskiden olduğu gibi dokutun” denilmektedir (Fotoğraf 11).

42 Mills, J. 1996, “The Salting Group: history and Clarification, *The Salting Carpets*, California 1999, s.15-16.

43 Bu kongrede tarafımdan sunulan bildiri; “Topkapı Palace Prayer Rugs”, *Bildiriler Kitabı ICOC 8.*, Philadelphia, s.33- 36.

44 Kurtuluş, T., 2001, *Topkapı Sarayındaki Halı Seccadelerden Bir Grubun İncelenmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslâm Sanatları Programı, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

45 Bayraktar, N., 1992, “Sultan VI. Mehmet’in Topkapı Sarayına Gönderdiği Eserler”, *Milli Saraylar*, s.84 – 93.

46 Uşaklıgil, H.Z. 1940-1942, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz. Necati Tonga, İstanbul 2019, s. 296-297.

47 Refik, A. 1988, On birinci Asr-ı hicri’de Osmanlı hayatı (1592-1688), İstanbul, s.43 -44, Belge No.83.

Fotoğraf 11: Kâbe Tasvirli Halı, TİEM, Env. No. 287.

Topkapı Sarayında belgedeki tarife uyan, mihrap nişli, bazısının içi cami tasvirli, bordürlerinde ayet yazılı 37 adet seccade bulunmaktadır. Önce bunların hiçbirinin tamamen ipek olmadığını, bazılarının sadece çözüğünün ipek olduğunu belirtmeliyiz. Kendi aralarında üç-dört kategoriye ayrılabilen grubun bazıları 16. yüzyıla kadar inen malzeme, boya, teknik ve işçilik gösterirken, bazılarının üzerinden örnek alınarak yapılan boya analizleriyle 19. yüzyılda yapıldıkları anlaşılmıştır. Bizce bunlar içindeki erken örneklerden bir grubunun öncülüğünü bugün Konya Mevlâna Müzesinde bulunan bir seccade yapmıştır.⁴⁸ Seccadeyi tek başına tanıtan M. Önder, eserle ilgili; “Kanuni, Mevlâna Türbesinin bitişiğinde bir semahane ile bir mescit yaptırmıştır. Kaynaklara göre bu mescidi bugün Konya Mevlevi Müzesinde bulunan halılarla döşemiştir. Çoğu Uşak’ta dokunan bu halılardan ayrı olarak mescidin mihrabı için ayetli bir saray seccadesini de hediye etmiştir.”⁴⁹ Bu seccadenin Anadolu seccadelerinden farkı; mihrabının kademeli kemerli değil, bir insan başı ve silüetinde yumuşak çizgilerle biçimlenmiş olması ve üst bordürlerinde ayetler yazılmasıdır.⁵⁰

Kanuni, Konya Mevlevi hanesinin Semahanesini H.975/M.1565 tarihinde yaptırmıştır.⁵¹ Mescit de aynı dönemde yapıldığına göre adı geçen seccadenin de bu tarihlerde saray atölyelerinde dokunarak gönderildiği ileri sürülebilir. Böylece ayetli seccadelerin ilk örneklerinden biri olduğu ve bundan sonra yazılı ve tasvirli seccadelerin yaygınlaştığı düşünülebilir. Ancak 1610 tarihli hükümlerle bu seccadelerin dokunmasının yasaklandığını biliyoruz. Bir görüşe göre; bu seccade grubu yasaktan sonra Kütahya ve civarından toplatılan halılardır.⁵²

Diğer taraftan 1680 tarihli Hazine defterine⁵³ bakıldığında 152 adet halının kayıtlı olduğu görülür.

48 Önder, M. 1962, *Mevlâna Müzesi Rehberi*, İstanbul 1962 (2.baskı), s.28, Env.no.767 (1.80 X 160); *Mevlâna Hayatı Eserleri*, Tercüman 1001 temel Eser, No.7, İstanbul (Tarihsiz), s.51.

49 Önder, a. g. e., bu seccadenin 1225 yılında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat tarafından Mevlâna’ya düğün hediyesi olarak verildiğinin söylendiğini yazar.

50 Önder, M. 1987, “Mevlâna Müzesindeki Ayetli Seccade”, *Antika* 29 (Eylül 1987), İstanbul, s.13 -14, İng. Özet s.15.

51 Yusuf, M.1930, *Konya Asar-ı Atika Müzesi Muhtasar Rehberi*, İstanbul, s.22.

52 Durul, Y. 1984, “Halı ve Seccadelerdeki Yazı Süslemeleri”, *Türk Dokuma sanatından Örnekler*, Ak Yayınları, İstanbul, s.42 – 48.

53 TSMA. D.12 A, 12 B. 46 a, H.1091/M.1680, bugünkü dile Çev. Ünal, İ. 1963, *1680 tarihinde Hazine Kayıtları ve Hazine de bulunan eşyalar*, TSM Eski Asistanı, basılmamış terfi tezi, İstanbul 1963.

Bunlardan ikisi hariç hepsi İran halısı olup; “zemini kırmızı, kenarı beyitli sagir acem kaliçesi”, “zemini kırmızı, kenarı yeşil ebyatlı ve musavver acem kaliçesi” gibi ifadelerle bugünkü koleksiyonda mevcut halılara benzer açıklamalarla geçmektedir. İçinde 3-4 gruba ayrılabilceğini düşündüğümüz halılardan bazısının bunlardan olması çok mümkündür. Ayrıca sarayın en eski kayıtlarında bunların bazılarının Sultan Selim Türbesinden, Çinili Köşk’ten, Ankara’dan geldiği kayıtları vardır.

Bu desendeki seccadeler yurt dışındaki müzelere ve dünyaca ünlü antikacılar dağılmıştır. Sotheby’s in 1979 yılı satış kataloğunda⁵⁴böyle üç seccade Kumkapı menşeli olarak gösterilmiştir. Ayrıca seccadelerin 1903-1906 yılları arasında “Zare Ağa” imzasıyla dokunmuş olduğu yazılıdır. Bu bilgi doğrultusunda, eski halıcılar arasında yaptığımız araştırmada Zare Ağa hakkında bazı bilgilere ulaşıldı. Kayserili bir Ermeni olan Zare ağa, Hereke atölyesinde usta olarak çalışmış, daha sonra buradan ayrılarak İstanbul’un Kumkapı semtinde kendi atölyesini açarak dokumacılığa devam etmiştir. Zare ağa genellikle mihrap konturları kılaptanla dokunmuş, içine renkli iplikle küçük mineler attığı konturun tam merkezine, köşelere çiçeklerin ortalarına eski harflerle Zare adını dokur, ancak bu yazı halının arkasında görülmez. Aynı isim seccadede yedi, sekiz kez tekrarlanır. 1970’lere kadar halıcılarda bulunabilen bu seccadeler bugün artık kalmamıştır.

İzmir’de bulunan Arkas Holding’e ait büyük halı koleksiyonu içinde Kumkapı Halılarına ait bir grup vardır. Bu grup; Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 4.10.2017- 20.11.2017 tarihleri arasında sergilendi. Sergi Kumkapı Halıları hakkında bilgimizi artırdığı gibi Kumkapı da çalışan daha başka ustaları tanımamıza da yardımcı oldu. Sergi kataloğunda hem Kumkapı halılarının kökenine değinilmiş hem ustaların ismi verilmiştir.⁵⁵ Burada adı geçen halı ustaları; Şişman Agop lakabıyla tanınan Agop Kapucuyan 1890’lı yıllarda Kayseri’den gelmiş ve ünlü bir halı Restoratör’ü olmuştur. 1922’de İstanbul’dan ayrılmış, 1950 yılında Fransa’da ölmüştür. Zareh Ağa olarak tanınan Zareh Penyamin (1890-1949), Agop ustanın arkasından Sultan Abdülhamid zamanında Hereke Fabrikasına desenci olarak işe alınmış ve baş desinatörlüğe kadar yükselmiştir. Saray koleksiyonundaki eserleri yakından görüp inceleme fırsatı bulduğundan gümüş üzerine altınla yaldızlanmış ve ipek iplik üzerine sarılmış kılaptan denilen iplikle yeniden halı dokumayı başarmıştır. Mihrapları “Sultan başı” adıyla meşhur olan seccadelerin desenleri Zare Penyamin’e aittir. Son atölyesi Çapa’da Pazar Tekke’de olan Zare Ağa 1949 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Garabet Apelyan ve Tosunyan’ın halıları zeminde zengin bitkisel desenin arasına konulan kuş ve kelebeğin yanı sıra yırtıcı hayvan figürleriyle de Kumkapı desenlerinden ayrılır. Avedis Tamışçıyan, 1920’lerde Zare Ağa’nın “Sultan başı” desenini taklit etmiş ve halılarını imzalamıştır. 1960’lı yıllarda Mehmet Özçevik, Zare Ağa halı desenlerini tekrar canlandırmaya çalışmıştır. Kumkapı halılarıyla ilgilenen Avak Şirinyan, Kumkapı halıcılığının son temsilcisi olmuştur. Zare Ağa’nın yakınlarını bularak tezgâhını ve yarım kalmış işlerini aileden almış, onları incelemiş ve kendi tarzını katarak ürettiği halılarla ünlü bir halıcı olmuştur. Hereke seccadeleri atkısı, çözgüsü ve ilmeği tamamen ipek olan rastlanmamasına karşın Kumkapı seccadelerinin tamamı ipektir.

Buraya kadar anlatılan halı grubundan bu kadar çok söz edilmesi, o zamana kadar yaşanan bilgi karmaşasına son noktayı koymak içindi. En son Hereke Fabrikasında dokunan halılar ve oradan ayrılan ustaların Kumkapı da kurdukları kendi atölyelerinde ürettikleri benzer halılar ister istemez Topkapı Sarayı, Salting, Hereke, Kumkapı halılarının bir arada tartışılmasını zorunlu kılmıştır. Bunların farklı gruplar olduğu, özellikle Batılı antikacılar tarafından kabul görmüyordu, hepsinin İran menşeli olduğunun kabul edilmesi bekleniyordu. Ancak ortaya konulan belgeler ve analizlerle Topkapı Sarayındaki

54 Sotheby’s Autumn Islamic sales catalogue of Fine Rugs, Carpets and Textiles, October 1979, Cat.102, 103, 107.

55 Önder, A. 2017,” Kumkapı Halılarının Tarihçesi”, *Arkas Koleksiyonu’nda Kumkapı Halıları, 4.10.2017- 20.11.2017 tarihleri arasında İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde açık kalan Sergi Kataloğu*, İzmir, s.24-29.

grubun sadece İran menşelilerden oluşmadığı, desen ve teknik olarak İran halılarının taklit edildiği gibi Türk düğümüyle dokunanların da olduğu, anlaşılmıştır.

Sarayın Batı Ülkeleriyle Halı Alışverişi

Diğer taraftan Avrupa'da 1796'da el tezgâhlarının jakar tarafından delikli kart sistemiyle seri üretime geçirilmesi Avrupa'da tekstil üretiminin patlamasını sağlamıştır. Bu sistemin halı tezgâhlarına uygulanması ise 1834'lere kadar sürmüştür. Bundan sonra da Fransa'da Gobelins, Aubusson fabrikaları kurulmuştu. Almanya'da kurulan fabrikalar ise doğrudan doğruya İzmir ve Anadolu halılarını taklit etmek üzere kurulmuştu.⁵⁶ İngiltere'de Durham, Glasgow, Edinbrough, Manchester fabrikalarının yanı sıra Axminster kasabasında özellikle Türk halılarını taklit etmek için kurulmuş bir fabrika vardı ancak 1835'te faaliyetini durdurmuştur. Kapanmadan önce son halısını Osmanlı padişahı için dokumuştur. 1000 İngiliz lirası değerinde olan bu halıyı 20-30 kişi zor taşıyabiliyordu, üzeri yıldızlar, güneş ve ay motifleriyle bezeliydi.⁵⁷ Fransız Aubusson halılarında da Şark etkisi, Barok, Rokoko süslemeler ve Fransız çiçek süslemeleriyle beraber kullanılmıştır. Bugün bu halılardan pek çok örnek Batılı antikacıların vitrinlerini süslemekte, satış kataloglarında yer almaktadır.⁵⁸

Avrupa halı atölyelerinde Türk halı desenleri taklit edilirken Osmanlı Sarayında da Batı halılarına ilgi artmıştır. Topkapı Sarayının ilk envanter kayıtlarına bakıldığında yerlerin; Frenk, Avrupa halı, yoluk ve keçeleriyle kaplı olduğu görülür.⁵⁹ Yukarıda Axminster fabrikasına halı siparişinden söz edilmişti. Bunun yanı sıra Dolmabahçe Sarayı ve Nüzhediye Kasrı için İngiliz tüccar Peill vasıtasıyla sekiz adet halı getirildiği de belgelenmiştir.⁶⁰

Avrupa'da Jakarlı tezgâhların faaliyete geçmesinden sonra seri üretimle ortaya çıkan bol ürün, Osmanlı pazarlarını doldurmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi bozuk olup, yabancı teknoloji ve sermayesi ile rekabet edecek gücü yoktur.⁶¹ 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması sonucu onlara sağlanan ticari imkânlar, daha sonra diğer devletlere sağlanmıştır. İstanbul ve İzmir'de halı pazarlayan ticarethaneler ve yabancı sermayeli fabrikalar kurulmuştur. O sıralarda Tanzimatçı devlet adamları bu konuyu ele alarak Osmanlı sanayiini kalkındırma çabalarına giriştiler.⁶² İlk dönemi 1840- 1860 yıllarına rastlayan bu çabaların ilk sonucu devlet tarafından kurulan fabrika-i hümayunlar olmuştur ki; Feshane ile Hereke, halı ve tekstilin geliştirilmesine yöneliktir.

Feshane fabrikası "Darüssınaa" adı altında Kumkapı, Kadırga'da kurulmuş, 1833- 1839 genişletilmiş ve Eyüp civarında Defterdar'a taşınmıştır.⁶³ Feshane'nin kuruluş amacı yeni kurulan askeri teşkilâtın başlarına giyilen fes üretmektir.⁶⁴ Bu arada yan ürün olarak halı ve tekstil de dokunmuştur. Feshane'de ilk halı üretimi 1843'ten sonra başlamış ve 1914'e kadar sürmüştür. Feshane halıları Türk

56 Comte, P.L. 1903, *Arts et Metiers en Orient*, Paris, Çev. Düz, A. *Türkiye'de Sanatlar ve Zenaatlar, 19.yüzyıl sonu*, İstanbul (Tarihsiz), Tercüman 1001 Temel Eser, No.59, s.88.

57 Yıldız, N.,1987, *İngiliz- Osmanlı Sanat Eseri alışverişi (1583-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, S.T. Anabilim dalı, İstanbul (Basılmamış Doktora Tezi, s.203, not.7)

58 *Sotheby's Islamic Works of Art, Carpets and Textiles*, London 1989, Cat.559, 566, 567, 611.

59 Altındağ, Ü- Bayraktar, N, "Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları I, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-2*, İstanbul, s.7 – 69.

60 BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, No.144, Lef:25'in yayımlandığı yer için Bkz. Yıldız, N., a. g. e., 1987, s.203, not.73, Belge foto No.82, s.749-751'de belgenin günümüz Türkçesine çevirisi vardır.

61 Kütükoğlu, M.S., 1976, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri, II (1838 – 1860)*, İstanbul.

62 Önsoy, R., 1988, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara 1988, s.47.

63 Arseven, H., a. g. e., s.16; Önsoy, R., a. g. e. s.50'de Feshane'nin 1833'te kurulduğunu yazar.

64 Kütükoğlu, M.S., 1981, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye kıyafeti ve malzemesinin temini meselesi", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, s. 519-605.

halılarından çok farklı olup, desenleri gelenekselden gelme değildir. O günkü sanatta Batılılaşma anlayışına uygun olarak daha çok Fransız Aubusson halıları etkisindedirler. Bunlar sadece saraylar için dokunan ve piyasada nadir bulunan halılardı. Feshane halıları hakkında sadece bir Sanatta Yeterlik tezi olup⁶⁵; kumaşları etraflıca araştırılmamıştır, bugün bile iyi tanınmazlar.

Fabrika-i hümayunlardan ikincisi Hereke'dir. 1844 yılında Sultan Abdülmecid (1839 – 1861) zamanında kurulmuştur.⁶⁶ Önce sarayların mefruşat ihtiyacını karşılamak için Dolmabahçe Sarayının avlusunda kurulmuşken, sonra Hereke'ye taşınmıştır. 1891'den itibaren halı üretimi de başlamıştır. Bugün de belli başlı bir halı dokuma atölyesi olarak ipekle karışık lüks halılar dokuyarak üretimine devam etmektedir. Hereke'nin ilk halılarından yakın zamana kadar Topkapı Sarayında kullanılıyordu. Benim yere serili olarak kullanıldığını gördüklerim; renk, renk yollu büyük taban halıları, Batı desenli güllerle bezeli yolluklar, seccadelerdi. İran halılarını takliden yapılmış insan başı silüetine benzeyen mihrap nişli seccadeler de depolarda korunmaktadır.

Sarayın halıcılığı teşvik girişimlerinden biri de 1847'de halı, kilim ve seccade dokuyan esnafa verdikleri gümrük vergisi muafiyeti kararıdır.⁶⁷ Aynı teşvik; 1862'de çatma kadife yastık dokuyan ustalar için de uygulanmıştır.⁶⁸

Osmanlı sanayiini kalkındırma çabalarının ikinci dönemi 1860 – 1876 yılları arasında olmuştur. Osmanlı devletinin hem komşularıyla iyi ilişkiler içinde olduğunu göstermek hem halâ güçlü olduğunu gösterebilmesi için katıldığı Uluslararası sergilerdir. İlki 1851 yılında Londra'da açılan sergiler, 1855 Paris⁶⁹, 1862 tekrar Londra⁷⁰ ve 1863 İstanbul⁷¹ olmak üzere devam etmiştir. Uşak, Manisa, Selânik, Filibe valilikleri güzel halılarından ötürü madalya almışlardır.

Böyle sergilerin faydasına inanan Konya Valisi Ferit Paşa da H.1317/M.1901'de Konya'da beş hafta süreyle bir halı ve kilim sergisi açmıştır.⁷² Bütün civardan toplanan 2000 halı ve kilim sergilenmiş olup, özellikle Sivas halıları büyük beğeni toplamıştır. Sergilenen bütün dokumaların desenlerinin toplanarak bir albüm haline getirilmesi ve halı dokumacılarına dağıtılması ile bir halı yarışması ve ödül dağıtımı dolayısıyla sanatkârları teşvik edici gibi önemli sonuçları olmuştur.

Sonuç olarak; Osmanlıların erken dönemlerinde Bergama, Menemen gibi halı merkezlerinin adının geçtiği ve 15. yüzyıldan itibaren Batıya halı ihraç edildiği belgelerden anlaşılır ve Lorenzo Lotto, Hans Holbein, Crivelli gibi Rönesans sanatçılarının tablolarına yansıdığı görülür. 16. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim Doğu'ya zaferle sonuçlanan iki sefer yapmıştır. İran üzerine yaptığı Çaldıran seferi (1514) ile Tebriz kazanılmış, Mısır üzerine yaptığı Mercidabık (1516) ve Rıdaniye seferiyle (1517), Mısır Osmanlı topraklarına katılmıştır. İran ve Mısırdan getirilen sanatçılar Osmanlı Saray nakkaş hanesinde çalışarak Osmanlı sanatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Uşak ve çevresinin yıldızı ise Süleymaniye Camiinin inşaat defterlerinden anlaşıldığı üzere caminin halı siparişlerinin saraydan veri-

65 Aslan, S. *Feshane Halıları*, 1996, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi)

66 Önder Küçükerman, Ö., 1987, *Hereke Fabrikası*, İstanbul, s.50 (Sümerbank Yayını).

67 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 13.Asr-ı Hicri'de Osmanlı Hayatı, başlığı ile 1922 yılında Peyam Sabah ve Alemdar Gazetelerinde yayınlanmış makaleleri baskıya hazırlayan: Banoğlu, N. A. (*Tarihsiz*), *Bir zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, No.11, s.39.

68 *Vak'a Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* (19.yy), C.10, yayına haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s.33 – 34.

69 Önsoy; *a.g.e.*, s.64.

70 Önsoy; *a.g.e.*, s.70.

71 Önsoy; *a.g.e.*, s.86 – 87.

72 Önder, M. 1965, "Anadolu'da çıkan ilk Halı-Kilim Sergisi ve Mareşal Hindenburg'a hediye edilen bir Konya Halısı", *Türk Etnografya Dergisi* 6 (1963), Ankara, s.98 – 101.

len desen numunelerine göre Uşak'a gönderilip, dokunmasından sonra parladığı görülüyor. 16. yüzyılın sonunda Uşak ve çevresinin halıların ünü Avrupa'da iyice yayılmıştır. Osmanlı Sarayının Uşak'a halı siparişi 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde Batılı halı tacirleri de Bölge'de yerleşerek ticarete hâkim oldular, başlangıçta yaptıkları ticaret bölge halkına kazanç sağlıyordu, devlet yönetimi de bu alışverişten memnundu. Ancak Levanten aileler sermayelerini birleştirerek The Amalgamated Oriental Carpet Manufactures (Şark Halı İmalâtçıları Şirketini) kurdular. Halılara iplik bükümünden boyutlarına, renk ve desenlerinden tekniğine kadar müdahale ettiler ve Batı Anadolu halılarının bütün özelliğini değiştirdiler. Doğal boyayı terk edip daha ucuz olan kimyasal boyaları kullandılar, desenleri Batılı müşterilerin zevkine göre hazırladılar. Birinci Dünya Harbi başlayınca da bölgeyi kaderiyle başa bırakıp gittiler.

Saray kendi döşemelik ve mefruşat ihtiyacını karşılamak üzere 1844'te Hereke fabrikasını kurdu, 1891 yılında halı bölümü açıldı. Hereke'de daha çok İran örneklerine göre dokunmuş olsa da, bazen atkısı bazen çözgüsü ipek olan, mihrap konturları kılaptan denilen gümüş yaldızlı ipliğin kullanıldığı lüks halılar dokunmaya başlandı. Bunların Batıya satışı da yapıldı. Batıdaki müzelere bağışlanan bu grup halılar sahiplerinin ismiyle tanınmaya başlandı. En büyük grubu Londra Victoria & Albert Müzesine bağışlayan G. Salting grubu halıları oluşturur. Bu sebeple, bu halılar aralarında İran orijinlileri de olan Topkapı Sarayı halıları ile Hereke'de, Saraydakilerden örnek alınarak üretilenlerle beraber ilk iki grubu oluşturur. Hereke'de bu halıları dokuyan ve sonra buradan ayrılarak Kumkapı'daki atölyelerinde aynı tarzı üretmeye devam eden ustaların, Kumkapı halıları üçüncü grubu oluşturur. Dördüncü grup; Avrupa Müzelerinde bağışçısının adıyla anılan Salting halılarıdır. Birbirine benzer bu halıların menşei araştırmacılar arasında da tartışma konusudur. Aslında İran'da dokunmuş olanların yanında döneminde taklitleri de yapılmıştır. Hereke'de de bu halıların kopyalarının yapıldığı bilinmesine rağmen Batılı Antikacılar arasında bunların İran menşeli olduğu görüşü hâkimdir. Kanaatimce bu gruba son halka olarak Kumkapı halıcılığının son döneminin örneklerinden oluşan Arkas Halı grubunun da eklenmesi gerekir (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Zareh Penyamin üretimi Kumkapı Halısı, 1900-1910, Arkas Koleksiyonu.

Halicilik bugün de ülkemizde önemli bir sanayi kolu olarak devam etmektedir. Ancak ihracatta siparişler doğrultusunda üretim yapıldığından desenlerin orijinalitesinin kaybolduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altındağ, Ülkü- Bayraktar, Nedret (1987). “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları I”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-2, İstanbul*.
- Arseven, Haydar (1985). “Feshane Halıları”, *Türkiyemiz 47(Ekim)*,
- Aslan, Sevim. 1996, *Feshane Halıları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi).
- Aslanapa, Oktay 1988, *One Thousand Years of Turkish Carpets*, İstanbul (Eren Yayıncılık).
- Atalay, Besim 1967, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara (Türkiye İş Bankası Yayını).
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, 1922, *13. Asr-ı Hicri’de Osmanlı Hayatı*, başlığı ile Peyam Sabah ve Alemdar Gazetelerinde yayınlanmış makaleleri baskıya hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu, N.A., (tarihsiz), Bir zamanlar İstanbul Tercüman 1001 Temel Eser, No.11.
- Barkan, Ömer Lütfü 1979, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı (1550 – 1557)*, II, Ankara.,
- Batari, Ferenc 1986, “White Ground Anatolian Carpets in the Budapest Museum of Applied Arts”, *Oriental Carpets and Textile Studies II, 4th. International Conference on Oriental Carpets London 1983*, Preceeding London,
- Bayraktar, Nedret 1992,” Sultan VI. Mehmet’in Topkapı Sarayına Gönderdiği Eserler”, *Millî Saraylar*,
- Cantay, Tanju 1989, Süleymaniye Camii ve bağlı yapılar, İstanbul.
- Comte, P. L. 1903, Arts et Metiers en Orient, Paris, Çev. Ayda Düz, Türkiye’de Sanatlar ve Zenaatler, 19. yüzyıl sonu, İstanbul (Tarihsiz), Tercüman 1001 Temel Eser, No.59.
- Çağman, Filiz 1988 “Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i hıref Teşkilâtı”, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Haz. Zeki Sönmez, İstanbul,
- Çetintürk, Bige,1963, “İstanbul’da 16. asrın sonuna kadar Hassa Halı Sanatkârları”, *Türk Sanatı Tarihi araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul*, s.715 – 731.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1972.
- Durul, Yusuf, 1984, “Halı ve Seccadelerdeki yazı Süslemeleri”, *Türk Dokuma Sanatından Örnekler*, Ak Yayınları, İstanbul, s.42 – 48.
- Eiland III, M.L. 1999, “Analysis of metal threads: New light on the Salting problem”, *The Salting Carpets*, California.
- Enez, Nevin, 1988, Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Halı- Seccade Grubunun Boyarmadde Analizleri Temel alınarak Dokundukları Yer ve Dönemin Saptanması, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (17. yy), Danışman, Z. 1935, C.IX (Anadolu, Suriye, Hicaz 1671 – 1672), İstanbul.
- Eyice, Semavi, 2004, “XVI. Yüzyılda İstanbul’a gelen Yabancılar ve yabancı üç ressamın resimleri”, 16.yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı, 11 – 12 Nisan 2001 Sempozyum Bildirileri, İstanbul, s.15 – 39, (Sanat Tarihi Derneği Yayınları:7)
- Küçükerman, Önder. 1987, Hereke Fabrikası, İstanbul (Sümerbank Yayını).
- Küçükerman, Önder. 1990, Batı Anadolu’daki Türk Halıcılık geleneği içinde İzmir Limanı ve Isparta

- Halı Fabrikası,
İstanbul.
- Kütükoğlu, S.Mubahat, 1976, Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri, II (1838 – 1860), İstanbul.
- Kütükoğlu, S.Mubahat 1981, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye kıyafeti ve malzemesinin temini meselesi”, Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan, İstanbul, s. 519-605.
- Kütükoğlu, S. Mubahat, 1983, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh defteri, İstanbul.
- Kurtuluş, Tuba 2001, Topkapı Sarayındaki Halı Seccadelerden Bir Grubun İncelenmesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslâm Sanatları Programı, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Lütfi A. Efendi Tarihi, (19. yy), 1988, C.10, yayına haz. Aktepe, M., Ankara.
- Mills, John. 1999, “The Salting Group: history and Clarification, The Salting Carpets, California.
- Önder, Mehmet, 1962, Mevlâna Müzesi Rehberi, İstanbul (2.baskı).
- Önder, Mehmet, 1965, “Anadolu’da çıkan ilk Halı-Kilim Sergisi ve Mareşal Hindenburg’a hediye edilen bir Konya Halısı”, Türk Etnografya Dergisi 6 (1963), Ankara, s.98 – 101.
- Önder, Mehmet, 1987, “Mevlâna Müzesindeki Ayetli Seccade”, Antika 29, İstanbul.
- Önder, A. 2017,” Kumkapı Halılarının Tarihçesi”, Arkas Koleksiyonu’nda Kumkapı Halıları, 4.10.2017-20.11.2017 tarihleri arasında İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde açık kalan Sergi Kataloğu, İzmir, s.24-29.
- Önsoy, Rıfat 1988, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara.
- Özkavruk Adanır, Elvan (2020). “Batı Anadolu Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Yabancı Şirketler (1860 -1934) ve Türk Halıcılığına Etkisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı*, ed. Aysen Soysaldı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt:1, s. 397- 425.
- Pinner, Robert 1986” Non-Spanish Carpets from the Mediterranean Countries in Spanish Documents of the 15th. To 17th.century”, *Oriental Carpet and Textile Studies II*, 4th. International Conference on Oriental Carpets, London
- 1983, Preceeding, London, s.151- 163.
- Poloyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608 – 1619), Çev. Hrand D. Andreasyan, 1964, İstanbul.
- Quataert, David, 1993, Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution, Cambridge Universty Press, Çev. Güney, T. 1999, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İstanbul.
- Refik, Ahmet. 1988, Onuncu Asrı Hicrî’de İstanbul Hayatı (1495 – 1591), İstanbul.
- Refik, Ahmet 1988, On birinci Asr-ı hicri’de Osmanlı hayatı (1592-1688), İstanbul.
- Refik, Ahmet 1988, On ikinci Asr-ı hicri’de Osmanlı hayatı (1689 -1785), İstanbul.
- Rogers, J. Michael.-Tezcan, Hülya 1988, The Topkapı Saray Museum Carpets, Boston.
- Sönmez, Zeki, 1984, “Batı Anadolu Türk halıcılığının 19. yüzyıldaki durumu üzerine”, Tarih Dünyası Araştırmaları, 32 İstanbul.
- Sweetman, John. 1988, The Oriental Obsession Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture 1500 – 1920, Cambridge University.
- Sotheby’s Autumn Islamic sales catalogue of Fine Rugs, Carpets and Textiles, October 1979.
- Sotheby’s Islamic Works of Art, Carpets and Textiles, London 1989.

- Tattersall, C.E.C. 1934, *History of the British Carpets*, London.
- Tezcan, Hülya 1996, "Topkapı Palace Prayer Rugs", *Bildiriler Kitabı ICOC 8.*, Philadelphia, s.33- 36.
- Uşaklıgil, Halit Ziya Uşaklıgil, 1940-1942, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz. Necati Tonga, İstanbul 2019, s. 296-297. Can Yayınları.
- Ünal, İsmail, 1963, 1680 tarihinde Hazine Kayıtları ve Hazineye bulunan eşyalar, TSMA. D.12 A, 12 B. H.1091/M.1680, (Topkapı Sarayı Müzesi Uzmanı, basılmamış terfi tezi), İstanbul.
- Yetkin, Şerare, 1981, *Historical Turkish Carpets*, İstanbul.
- Yıldız, Netice, 1987, İngiliz-Osmanlı sanat eseri alışverişi (1583 – 1914), İstanbul 1987, İst. Üni. Sos. Bil.Ens. Ed. Fak. Ark. ve Sanat Tarihi Bölümü (Basılmamış Doktora tezi).
- Yusuf, Mehmet, 1930, *Konya Asar-ı Atika Müzesi Muhtasar Rehberi*, İstanbul.
- Uğurlu, S. Senem, 2021, "Beyaz Zeminli Uşak Halılarından Bilinmeyen Bir Grup: Akrep Motifli Selen-di Halıları", *Turkish Studies*, 16 (4), s.1311 – 1333.

MÜZELER VE ARŞİV BELGELERİ

- BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, No.144, Lef:25.
- TSMA. D.3/2.(16.yy. başı)
- TSMA. D.9823. (16.yy. başı)
- TSMA. D.7681, 18.yüzyıl.
- TSMA. D.8202, H.1289/M.1872 tarihli.
- TSMA. D.10026, Bkz. TSM. Arşiv Kılavuzu, 1940, II. Fasikül, İstanbul, Belge No. XXI.
- Londra, Victoria & Albert Museum, Env. No. 790-1904 ve T. 132-1924
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Arşiv Ahkâm Defteri, No.964, yp. 444-445.

ARIŞ YAYIN İLKELERİ

- Gönderilen makalelerin başında, en az 200, en fazla 300 kelimeden oluşan Türkçe (Özet), İngilizce (Abstract) ve genelden özele doğru sıralanmış 5-8 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler), İngilizce (Keywords) ile Türkçe ve İngilizce başlık yer almalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge, nota vb. bulunmamalıdır.
- Sisteme eklenecek yazıların sayfa düzeninin yazar tarafından ve şu değerlere uygun bir biçimde yapılması gerekir:

Kağıt Boyutu: A4 Dikey

Yazı Tipi: Times New Roman

Yazı Boyutu: Başlıkta 12, metinde 12, alıntılarda 12, özetlerde 10, dipnot ve kaynakçada 10 punto

Satır Aralığı: Metinde 1.5, dipnotlarda 1.

- Makale metninde göndermeler noktadan sonra numarası verilerek dipnot olarak sayfa altında yazılmalıdır.
- Yazıların uzunluğu 5000 sözcüğü geçmemelidir. Özel fontlar kullanılmamalıdır.
- Makalede yer alan fotoğraflar yüksek çözünürlükte (600 dpi / 2000 – 3000 px) ve baskı kalitesine uygun bir şekilde gönderilmelidir.
- Metin içinde kullanılan görsel malzemeye gönderme yapılmalıdır. Gönderme yapılan yerde parantez içinde (Fotoğraf / Çizim / Şekil 1 vb.) ve ilgili görselin sayı numarası verilmelidir. Birden fazla görsele gönderme yapılacak ise ilgili numaralar tire ile ayrılacak belirtilmelidir. (Fotoğraf 1-2 vb.)
- Makalede kullanılan Fotoğraf / Çizim / Şekil / Tablo'ların altına görsel başlığı, **koyu** ve *eğik* olarak yazılmalıdır. Ardından iki nokta üst üste konulmalıdır. Örneğin: **Fotoğraf:**
- Başlıklar **koyu** ve büyük harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıklarınsa, **1.1., 1.2., 2.1., 2.2** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ara başlıkların **koyu** ve küçük harflerle yazılması gerekir.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, "tırnak içinde" gösterilir, *eğik* veya **koyu** karakter kullanılmaz.
- Doğrudan alıntılar "tırnak içinde" verilir. Alıntılar 4 satırdan fazla olduğunda, bloklama yöntemi kullanılır. Paragraf girintileri bir sekme; blok alıntılarsa iki sekme içeriden yazılır. Blok alıntılarda yazı karakterinin boyutu değiştirilmez; 12 punto ile *eğik* yazılır.
- İmla ve noktalama işaretleri için TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- Makaleler, The Chicago Manual of Style (17th Edition, Notes and Bibliography) atıf ve referans sistemi esas alınarak hazırlanmalıdır.
- Görsel malzemenin kaynağı (kişi, kurum, arşiv vs.) görselin altında parantez içinde belirtilmelidir.

- Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak yazılmalı; atıf yapılmayan çalışmalara kaynakça kısmında yer verilmemelidir.
- Metin içi göndermeler ve Kaynakça örneklerde belirtildiği gibi olmalıdır:

Tek Yazarlı Kitap:

Dipnotta:

Ad Soyad, *Eser Adı*, Eserin basıldığı yer/şehir: Yayımlayan kuruluş, Yayımlı yılı, sayfa numarası.

- Ernst H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, **İstanbul**: Remzi Kitabevi, 1992, s.45.
- Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.45.

Kaynakçada:

Soyad, Ad. *Eser Adı*. Eserin basıldığı yer/şehir: Yayımlayan kuruluş, Yayımlı yılı.

Kaynakçada:

Gombrich, Ernst H. *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

İki Yazarlı Kitap:

Dipnotta:

- Bekir Koç ve Murat Baskıcı, *Bozkırdan Sanayinin Başkentine*, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları, 2013, s.25.
- Koç ve Baskıcı, *Bozkırdan Sanayinin Başkentine*, s.23.

Kaynakçada:

Koç, Bekir. ve Baskıcı, Murat. *Bozkırdan Sanayinin Başkentine*. Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları, 2013.

Üç Yazarlı Kitap:

Dipnotta:

- İlhan Ovalıoğlu, Cevat Ekici ve Raşit Gündoğ, *Belgelerle Osmanlı Döneminde Ankara*, İstanbul: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014, s.104.
- Ovalıoğlu, Ekici ve Gündoğ, *Belgelerle Osmanlı Döneminde Ankara*, s.110.

Kaynakçada:

Ovalıoğlu, İlhan, Cevat Ekici ve Raşit Gündoğ. *Belgelerle Osmanlı Döneminde Ankara*. İstanbul: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014.

Dört ve Daha Fazla Yazarlı Kitap:

Dipnotta:

- Günay Kut vd., Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik Yazmaları Kataloğu: *Kandilli Rasathanesi El Yazmaları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2007, s.104.
- Kut vd., *Kandilli Rasathanesi*, s.125.

Kaynakçada:

Kut, Günay, Hatice Aynur, Cumhure Üçer ve Fatma Büyükkarcı. *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik*

ARIŞ YAYIN İLKELERİ

Yazmaları Kataloğu: Kandilli Rasathanesi El Yazmaları.
İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

Yazarla Birlikte Yayıma Hazırlayanı Olan Kitap:

Dipnotta:

- Müjgan Üçer, *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*, haz., Evre Başar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019, s.46.
- Üçer, *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*, s.125.

Kaynakçada:

Üçer, Müjgan. *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*. haz., Evre Başar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019.

Yazarla Birlikte Çevireni Olan Kitap:

Dipnotta:

- Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, çev., Ender Varinlioğlu, Ankara: Tübitak Yayınları, 2003, s.150.
- Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, s.143.

Kaynakçada:

Lloyd, Seton. *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*. çev., Ender Varinlioğlu. Ankara: Tübitak Yayınları, 2003.

Not: Yazar belli değilse; Eser adından önce hazırlayanın veya çevirenin adı dipnot veya kaynakça düzenine göre yazılarak, ardından haz./Haz., veya çev./Çev. yazılır.

Örnek:

Dipnotta:

- Özdemir Nutku, çev., *Romeo ve Juliet*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s.25.
- Nutku, çev., *Romeo ve Juliet*, s.46.

Kaynakçada:

Nutku, Özdemir, Çev. *Romeo ve Juliet*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Kitaptan Bir Bölüm:

Dipnotta:

- Ziya Kenan Bilici, "Yazılı Belgeler-Maddi Kanıtlar: Selçuklu Arkeolojisi'nin Tarihsel Kaynakları", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı Mimarlık ve Sanat*, ed., Ali Uzay Peker ve Ziya Kenan Bilici, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. bs., 2015, s.142.
- Bilici, "Yazılı Belgeler-Maddi Kanıtlar: Selçuklu Arkeolojisi'nin Tarihsel Kaynakları", s.54.

Kaynakçada:

Bilici, Ziya Kenan. "Yazılı Belgeler-Maddi Kanıtlar: Selçuklu Arkeolojisi'nin Tarihsel Kaynakları", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı Mimarlık ve Sanat*. Ed., Ali Uzay Peker ve Ziya Kenan Bilici. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. bs., 2015.

Derleme Kitap:

Dipnotta:

- İnan Kalaycıoğulları, der., *Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı – 5 Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018, s.104.
- Kalaycıoğulları, der., *Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı – 5 Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, s.124.

Kaynakçada:

Kalaycıoğulları, İnan, Der. *Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı – 5 Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018.

Derleme Kitapta Bir Bölüm (Kitap Bölümü):

Dipnotta:

- Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadımlar ve Erkekler*, der., Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s.42.
- Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde", s.30.

Kaynakçada:

Durakbaşa, Ayşe. "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler". *75 Yılda Kadımlar ve Erkekler*. Der., Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998: 29-50.

Basılı Makale:

Dipnotta:

- Beyhan Karamağaralı, "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", *Arış*, 2 (1997), s.30.
- Karamağaralı, "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", s.32.

Kaynakçada:

Karamağaralı, Beyhan. "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine". *Arış*. 2 (1997): 28-39.

Not: Basılı veya elektronik makale ve kitaplarda, birden fazla yazarı olan eserlerde, kaynakçada yalnızca ilk yazar Soyad, Ad şeklinde belirtilir; diğer yazarlar Ad Soyad olarak sıralanır.

Elektronik Makale: Dipnotta:

- Nezihe Seyhan, "Resurrection Day in Divan Literature", *Literature & Theology: An International Journal of Religion, Theory and Culture*, 18/1 (2004), s.64. (erişim 12.08.2009).
- Seyhan, "Resurrection Day", s.71.

Kaynakçada:

Seyhan, Nezihe. "Resurrection Day in Divan Literature". *Literature & Theology: An International Journal of Religion, Theory and Culture*. 18/1 (2004): 62-76. (erişim 12.08.2009).

ARIŞ YAYIN İLKELERİ

Not: Kaynakçada elektronik makalelerin kolay erişilebilir olmasını önemsiyoruz. Bu nedenle yukarıdaki örnekteki gibi gömülü link olmasa da, yazarlarımızdan linkleri kaynakçaya örnekteki gibi eklemelerini rica ediyoruz.

Örnek:

Seyhan, Nezihe. "Resurrection Day in Divan Literature". *Literature & Theology: An International Journal of Religion, Theory and Culture*. 18/1 (2004): 62-76. <https://academic.oup.com/litthe/article-abstract/18/1/62/938042?redirectedFrom=fulltext>. (erişim 12.08.2009).

Ansiklopedi Maddesi:

Dipnotta:

Yediyıldız, Bahaddin. "Osmanlılar Döneminde Tük Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi." *Osmanlı Ansiklopedisi*. 5. Cilt. (2000). s.17-33.

1. Osmanlı Ansiklopedisi, Bahaddin Yediyıldız, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, "Osmanlılar Döneminde Tük Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi" maddesi.
2. Osmanlı Ansiklopedisi, "Osmanlılar Döneminde Tük Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi" maddesi.

Kaynakçada:

Osmanlı Ansiklopedisi. Bahaddin Yediyıldız. 5 cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Çok bilinen ve isim benzerliği nedeniyle karışması mümkün olmayan ansiklopedilere dipnotlarda kısa şekilde atıf yapılır. Örnek Dipnot:

Encyclopaedia Britannica, 15th ed., "Salvation" maddesi.

Dipnotta:

1. "Dünya Miras Listelerinde Türkiye", Unesco Türkiye Milli Komisyonu, erişim 19 Ocak, 2015, <http://www.unesco.org.tr/?page=15:64:1:turkce>.
2. "Dünya Miras Listelerinde Türkiye".

Kaynakçada:

Unesco Türkiye Milli Komisyonu. "Dünya Miras Listelerinde Türkiye". Erişim 19 Ocak, 2015. <http://www.unesco.org.tr/?page=15:64:1:turkce>.

Tez:

Dipnotta:

1. Barihüda Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000, s.112.
2. Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri", s.118.

Kaynakçada:

Tanrıkorur, Barihüda. "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.

Yayımlanmamış Konferans:

Dipnotta:

1. Ergün Lafı, "İbn-İ Battuta'nın İstanbul Seyahati" (Türk İslam Dünyasında Seyyahlar Ve Seyahatnameler Uluslararası Bilgi Şöleninde Sunulan Bildiri, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Ekim 13-15, 2016).
2. Lafı, "İbn-İ Battuta'nın İstanbul Seyahati".

Kaynakçada:

Lafı, Ergün. "İbn-İ Battuta'nın İstanbul Seyahati" Türk İslam Dünyasında Seyyahlar Ve Seyahatnameler Uluslararası Bilgi Şöleninde Sunulan Bildiri, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Ekim 13-15, 2016.

Web Sayfası: